

джерелами // Старий Луцьк. Науково-інформаційний збірник ЛДІКЗ. – Луцьк, 2005. – Вип. 3. (в друці). 27. Толкачев Ю.І., Моця Б.О., Радченко Р.І., Чакір С.В., Пінчак М.В. Археологічні дослідження в Меджибожі // Археологічні відкриття в Україні 2001–2002 рр. – 2003. – Вип. 5. – С. 276–278. 28. Флоря Б.Н. Две грамоты князя Любарта (о луцкой епископской кафедре первой пол. XIV в.) // Древнейшие государства Восточной Европы. 1998. – М., 2000. – С. 250–254. 29. Шабильдо Ф. М. Земли Юго-Западной Руси в составе Великого княжества Литовского. – К., 1987. 30. Шеломенцев-Терский С.В. Древнерусский Перемель // Задачи советской археологии в свете решений XXVII съезда КПСС: Тезисы докладов Всесоюзной конференции. – Суздаль, 1987. – М., 1987. 31. Шеломенцев-Терський С.В. Лучеськ X–XV ст. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. – Київ, 1999. 32. Czuczynski A. Traktat książąt litewskich z Kazimierem Wielkim z r. 1366 // KH. –

1890. – S. 513–515. 33. Duv. Dabrowski Dariusz. Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich // Biblioteka Genealogiczna. – T. 6. – Poznań–Wrocław, 2002. – S. 283. 34. Fitzke J. O kilku okazach dawnej broni, znajdujacej sie w zbiorach muzeum Wołyńskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Lucku // Bron i barwa. – 1937. – R. 4. – № 1. – S. 17–19. 35. Fitzke J. Dwa nowe sredniowieczne miecze w Muzeum Wołyńskim T-wa Przyjaciół Nauk w Lucku // Bron i barwa. – 1937. – R. 4. – № 9. – S. 193–194. 36. Głosek Marian. Późnośredniowieczna broń obuchowa w zbiorach polskich. – Warszawa; Łódź, 1996. – 143 s. 37. Kuczynski S. M. Lubart Dymitr (w. XIV) książę lucki i włodzimierski // Polski Słownik Biograficzny. – T. 15/1. – Zeszyt 64. – Wrocław–Warszawa–Kraków, 1972. – S. 19–21. 38. Kuczynski S.M. Studia z dziejów Europy Wschodniej X–XVII w. – Warszawa, 1965. 39. Stadnicki K. Synowie Gedymina. – T. 2: Lubart książę Wołyński. – Lwów: Z druk. Zakł. Narodowego imienia Ossolińskich, 1853. 40. Zabiela G. Lietuvos Medines Pylis. – Vilnius, 1995.

УДК 94(477.83) : 623.1(084.3)

О.В. Шишка

Національний університет “Львівська політехніка”,
Інститут гуманітарних і соціальних наук

КАРТОГРАФІЯ ЛЬВОВА XVII–XVIII СТОЛІТЬ ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ФОРТИФІКАЦІЙ МІСТА

© Шишка О.В., 2005

Розглянуто картографічний матеріал XVII–XVIII ст. як джерело до вивчення історії розвитку та реконструкції оборонних укріплень Львова.

The article is considered maps and plans of XVII–XVIII centuries as a source for studying of development and reconstruction of Lviv’s fortifications.

Львів за часів королівської Польщі і Речі Посполитої був потужним оборонним форпостом на її східних рубежах. Ця епоха залишила нам, на відміну від Княжих часів, певну кількість документальних картографічних матеріалів, які показують як загальне планування міста, так і окремі ділянки або архітектурні комплекси. Особливе значення вони мають для вивчення історії створення, розвитку та ліквідації оборонних укріплень Львова.

Дослідженням картографії феодального Львова займалось декілька вчених. Ще в 1921 р. польський дослідник Л. Савицький опублікував список карт на польські землі, що зберігаються у Військовому архіві м. Відня [1]. У вітчизняній науці тут слід виділити викладача Львівської політехніки Е. Гаврилову, котра у 1956 р., до 700 річчя Львова випустила книжку, побудовану на матеріалах її дисертаційної роботи, “Карта города Львова” [2], де описала декілька

карт вказаного періоду. В 30-х роках ХХ ст. вивченням картографічних джерел міста займався асистент архітектури Львівської політехніки Януш Вітвіцький з метою отримання відомостей до створеної ним “Пластичної панорами Львова” [3]. Сучасні дослідження стародавнього Львова провів академік НАНУ, львівський історик Ярослав Ісаєвич, який в рукописному щоденнику Мартина Груневега виявив найдавніші, рубежу XVI–XVII ст., плани міста і окремих будівель [4]. Діяльність фортифікаторів Львова досліджував архівіст і історик Володимир Вуйцик [6].

Останнім досягненням в цій царині слід вважати видання праці польського дослідника Ольгерда Чернера – “Львів на давній гравюрі і планах” [5]. Правда, більшість планів тут стосується австрійського періоду 1772–1918 р., але є і багато позицій XVII–XVIII ст., а публікація великомасштабних зображень гравюри Гогенберга та фрагментів плану Жана ду Дефі з 1766 р. дає можливість шанувальникам Львова докладніше ознайомитись з цими унікальними документами.

Довший час найдавнішим зображенням Львова вважалася гравюра А. Гогенберга, опублікована в 1618 р. у відомому виданні Брауна “Визначні міста світу”. Емма Гаврилова вважає, що вона містить картографічні елементи і що їй передувала карта міста, складена у 1607 р. королівським архітектором Ауреліо Пассароті, сьогодні втрачена. Більшу цінність має зображення західної оборонної лінії Львова вздовж річки Полтви, яке разом з пізнішими планами дає змогу реконструювати ці фортифікації.

Вивчаючи рукописну спадщину купця і мандрівника німецького походження Мартина Груневега, котрий близько 20 років провів у Львові, Ярослав Ісаєвич виявив у його щоденнику план міста з 1582 р., який можна сміливо вважати найдавнішим. План дуже схематичний, представляє долину р. Полтви, оточену узгір’ями. Ріка ділить територію на дві нерівні частини – західну і східну. В західній частині позначено собор Св. Юра і костели Св. Станіслава і Св. Анни. В східній – прямокутником виділена територія тодішнього укріпленого міста, всередині якого цифрами позначено Домініканський костел, Низький замок, Катедру, Ратушу, Вірменську церкву. На північних узгір’ях костел Марії Сніжної та Високий Замок. З півдня розташовано монастир

Бернардинів і храм Св. Хреста на Галицькому передмісті. Вказано також розташування обох брам без їх назв.

Окрім плану міста, Груневег залишив начерк Високого Замку, який дає змогу дослідити його як складову частину львівських фортифікацій. Йому ж належить план частини вірменської дільниці, де якийсь час він мешкав. О. Чернер публікує також план Домініканського монастиря часів чернецтва Груневега, тобто кінця 80-х років XVI ст.

До Другої світової війни в міському архіві Львова зберігалось багато картографічних матеріалів на окремі частини міста, виконаних протягом XVII ст. Гаврилова вказує їх як втрачені, але у 1971 р. в польському журналі “Kwartalnik Architectury i Urbanistyki” вийшла реконструйована праця Я. Вітвіцького [3], де він наводить репродукції планів Бернардинів з 1622 р. і Гетьманських валів з костелом Єзуїтів з 1647 р. Ці плани дають можливість дослідити фортифікації вказаних об’єктів, а також зміни, які відбулися в траєкторії Високого муру міста у зв’язку з побудовою Єзуїтської колегії. О. Чернер наводить також план укріплень монастиря Кармелітів босих, який був виконаний після 1642 р. і зберігається в Національній бібліотеці у Варшаві.

Певний інтерес представляють також проекти незреалізованої четвертої лінії оборони – зовнішніх бастионних укріплень, які повинні були охоплювати не тільки місто, але й передмістя. Після А. Пассароті, плани якого не збереглись, їх виконали Ф. Геткант у 1635 р. і Ян Беренс у 1692 р. (рис. 1). Обидва публікують О. Чернер і В. Вуйцик.

Військові дії теж залишили слід в картографічних матеріалах. У Королівській бібліотеці в Копенгагені в публікації “Atlas Ferdynanda V, T.43, pl 56” подано спрощений план Львова, що стосується турецько-татарської облоги Львова 1672 р. Виділені найважливіші фортифікаційні об’єкти – брами, хвіртки, Порохову вежу, монастир Бернардинів та монастир Кларисок, який був опорним пунктом нападників (опубліковані Чернером).

Гаврилова згадує також план Дєро (рис. 2), виконаний в оточеному турками Львові у 1695 р. для цілей оборони. План характерний тим, що тут вказано не лише проект майбутніх укріплень, але дано аналіз найбільш вразливих місць оборони міста для артилерійського обстрілу з навколишніх висот.

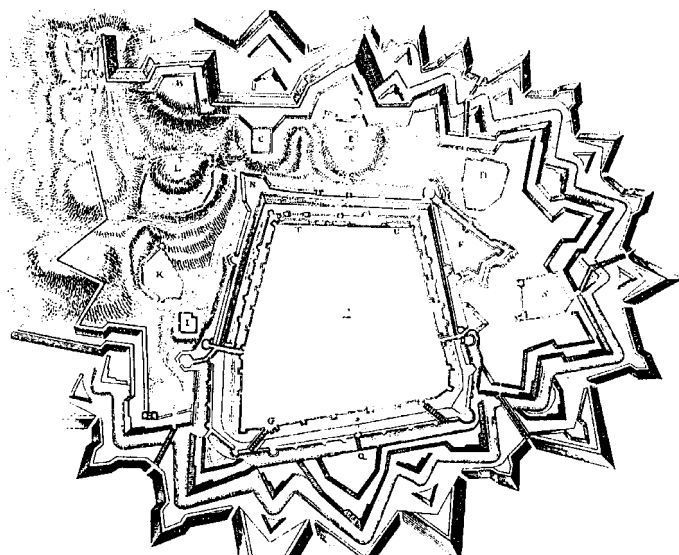

Рис. 1. Проект фортифікації львівських передмість Яна Беренса

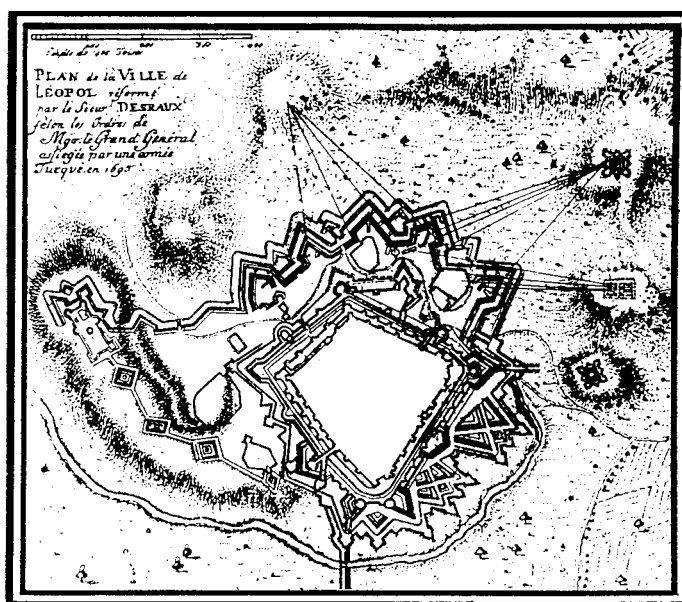

Рис. 2. Проект фортифікації львівських передмість Дєро

Вітвіцький і Чернер публікують також копії плану Львова орієнтовно з 1702–1704 рр., тобто періоду шведсько-польських воєн. Оригінал зберігається у Військовому архіві у Стокгольмі. План схематичний, виділено буквами найважливіші будівлі, а також дуже докладно показано укріплення. На репродукції Вітвіцького вони ним додатково пронумеровані, чого немає в оригіналі.

До творів військового часу можна віднести також план міста під назвою “Топографія міста Львова з оточуючими передмістями” латинською мовою, датований 1770 р., який зберігається у військовому архіві м. Відня.

Львів'янам він відомий як ілюстративний додаток, виготовлений в літографії Пришляка у Львові в 1894 р. до ювілейного видання “Місто Львів в період самоврядування”. На цій копії стоїть помилкова дата 1750 р., можливо тому, що вона мала ілюструвати текст про місто ще у складі Речі Посполитої.

Гаврилова присвятила аналізу цієї карти окремий параграф і показала, що зміст карти відображає реальну обстановку лише в першому наближенні: напрямки вулиць спотворені, характер забудови неправдоподібний, віддалі між тогочасними будинками мають похибки до 50 м. Дослідниця робить висновок,

що ця карта робилася без дозволу міської влади. Виконана молодшим лейтенантом австрійської армії Жаном Доечем (Doetsch), вона мабуть була розвідувальним матеріалом для планування походу австрійців на Львів у 1772 р.

Цій карті присвятили увагу також Уляна Іваночко та Світлана Лінда як такі, що якісно характеризує просторовий розвиток міста в останні роки Речі Посполитої [7]. Вітвіцький її в своїй праці не згадує, мабуть тому, що вона не має вартості для вивчення фортифікацій.

Описані вище плани назвати вповні картографічним матеріалом не можна. Усі вони виконувались для чисто утилітарних цілей, найчастіше пов'язані з ремонтом або перебудовою фортифікацій. Тим часом місто, зруйноване наїздами Б. Хмельницького, татар, турків і врешті здобуте шведами, прийшло в повний занепад. Ось як пише про це історик Денис Зубрицький:

“Цього року хтось із сенаторів доповів королеві Станіславові Августу, що всі вулиці у Львові завалені болотом, сміттям і плюгавством, що бруківка занедбана вже кільканадцять років, а дороги по передмістях у найгіршому стані. В той же час расцький уряд подав скаргу, що шляхта, осіла на території міста, і духовний стан ні трохи не хочуть прикладатися до громадських потреб, тому мізерна кількість міщан уже не в стані підтримувати лад і громадські потреби. Король негайно призначив своїм рескриптом від дня 16 квітня, виданим з печаткою Великої коронної метрики, комісію у складі белзького воєводи Ігнатія Цетнера, львівського каштеляна Юзефа Морського, коронного чашника Тадея Дідушицького, генерала артилерії й львівського старости Євстахія Потоцького, сяноцького підкоморія Юзефа Маліцького, львівського земського судді Юзефа Падлевського, ловчого Ігнатія Левицького та підвоєводи Юзефа Орлевського, доручивши їм з'їхатися до Львова й ужити необхідних заходів, аби прибрати бруд, сміття й нечистоти, поправити бруківку, спорудити дороги й [домогтися], аби ніхто, в тому числі власники нерухомості шляхетського й духовного станів, не усувалися від виконання громадських потреб. Комісія нарешті з'їхалася, обрала своїм осідком монастир Домініканців і відбула своє засідання в четвер після свята Св. Віта й Модеста [19 червня] 1766 р. ... та ...

доручила членам міської ради та іншим прибрати болото, сміття й нечистоти та намагатися поправити бруківку й дороги” [8, с. 435–436].

З цією метою було передбачено виконання картографічної зйомки міста та його передмість. Це доручили присяжному геометру короля і республіки Польщі Жану ду Дефі (Десфілю, Дефію, Дефілю) [Jean Ignace du Desfilles].

Під його керівництвом виготовили карту, яка отримала назву “План міста, замків і передмість Львова. Для побудови доріг і відновлення старих брукованих вулиць...”. Карта складається з 8 аркушів розміром 53x83 см кожний, кольорова. Християнські храми позначалися чорною фарбою, монастирі, палаци та будівлі ратуші – червоною, а квартали Середмістя – світло-червоною. Біло-смагдовим кольором позначено гідрографію, решта території – відтінками зеленого та коричневого. Карта охоплює територію приблизно від рівня сьогоденішніх вулиць: Липинського – на півночі, Лазаренка, Чмоли – на півдні, Кульпарківської – на заході та Пасічної на сході. Легенда містить 64 позиції головних будівель та 15 – вулиць. Однак на плані вони не позначені.

План ду Дефі був відомий Я. Вітвіцькому, який відзначив, що “...є докладнішим і більш точним від багатьох планів Львова, які виконувались пізніше під час австрійського володіння”.

До війни цей план зберігався в Архіві міста Львова, пізніше, мабуть, у зв'язку з перерозподілом архівних фондів, він вважався втраченим. Е. Гаврилова працювала з його фотокопією. В квітні 1959 р. в газетах з'явилося повідомлення, що в Центральному державному історичному архіві України у Львові знайдено оригінал першого плану міста Львова 1766 р.

Ще Вітвіцький зазначав, що план неодноразово копіювався, деякі місця протерті до дірок. Окремі фрагменти плану публікувались Я. Вітвіцьким, Е. Гавриловою, автором цих рядків, проте говорити про якісне вивчення його неможливо. Найбільш якісною є зменшена копія плану, наведена в праці О. Чернера, проте і тут третина площі відсутня. Не завадило б нинішнім видавцям зайнятись науковою публікацією цієї унікальної пам'ятки львівської історії з відповідним описом і коментарями. До скорого 750-річчя першої згадки про Львів, це був би непоганий подарунок усім львів'янам.

Розповідаючи про оригінальні топографічні матеріали, варто розглянути ще деякі плани окремих об'єктів Львова та міста насамперед реконструкційного характеру.

Окрему монографію на початку ХХ ст. присвятив Високому замку відомий львівський історик О. Чоловський. В ній він наводить реконструкцію плану замку та його зовнішнього вигляду [10]. Польський дослідник Ф. Марковський зробив спробу реконструювати первісний вигляд Низького замку [11]. З ним дискутує сучасний львівський дослідник Р. Могитич, який не згідний з відтворенням особливостей Низького замку на підставі аналогів з краківським Вавелем [12].

Що до загальних планів міста, тут необхідно згадати “План Львова, яким був в ХVІІ ст. до року 1775”. Автор – граф Маврикій Дідушицький, кустош Осолінеум, дослідник церковних відносин у феодальному Львові. В 1858 р. в додатку до “Львівської газети” він опублікував статтю про діяльність львівського латинського архієпископа Вацлава Сераковського, яку пізніше розгорнув в окрему монографію, видану в 1868 р. в Кракові [9]. Описуючи вступ Сераковського на архієпископський престол, Дідушицький наводить опис міста тих часів і виготовляє його схематичний план. Оскільки з часів Сераковського минуло близько 100 років і місто дуже змінилося, то і представлена на плані забудова носить дуже приблизний характер, відсутня гідрографія, а топоніміка і формування рікоутворюючих потоків Полтви взагалі вказані неправильно.

Відсутній Високий мур міста з баштами, на Низькому мурі не вказані бастеї. Легенда містить 75 позицій, переважно сакральних будов. Досить якісна репродукція цього плану показана в праці О. Чернера.

Ще одну реконструкцію Середмістя поміщено у другому, з 1925 р., виданні “Історії Львова” Фредерика Паппе [12, с. 167]. Підпис під ілюстрацією говорить, що це є план Львова в 1772 р. Але вже перший аналіз показує повну відсутність фортифікацій з західної сторони та і зрештою усього Високого муру, Низький мур частково зберігся з південної та північної сторони. Докладно вказано бастеї біля міського арсеналу, чого не врахував пізніше Януш Вітвіцький. Протрасовано вулицю, яка тоді називалася Новою (нині Бр. Рогатинців) та показано її часткову забудову, чого не могло бути в 1772 р. Сам автор назвав план “Львів з ХVІІІ ст.”, підпис, на жаль, не розбірливий. Все це дає змогу датувати ситуацію мабуть останніми роками ХVІІІ ст., тобто ранньоавстрійським періодом, коли уже повним ходом ішов демонтаж давніх фортифікацій.

Найбільш солідну реконструкційну працю виконав уже згадуваний Януш Вітвіцький. Провівши титанічну дослідницьку працю, він поклав на сучасну йому схему Середмістя сітку усіх трьох ліній оборони міста на середину ХVІІІ ст. З його планом укріплень можна ознайомитись в згаданому “Квартальнику архітектури і урбаністики” і випущеному у 2003 р. Спеціальному номері часопису “Будуємо інакше” до 100 річчя від дня народження Я. Вітвіцького [13].

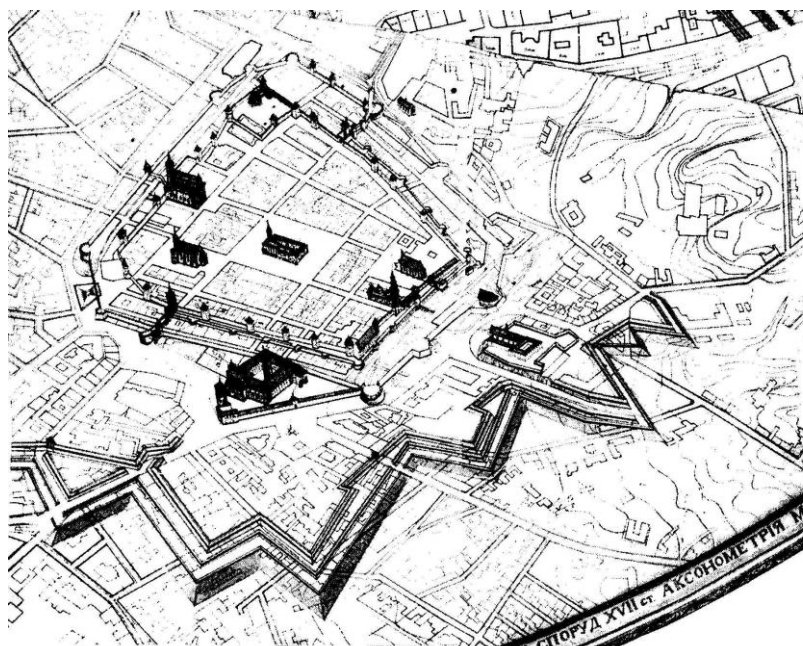

Рис. 3. Гіпотетичний проект реалізованих фортифікацій львівських передмість Яна Беренса. Реконструкція М. Бевза і І. Оконченко

Протягом останніх років ХХ ст. в інституті архітектури Львівської політехніки М. Бевзом та І. Оконченком проведено порівняльний аналіз планів Беренса та Дєро [15] і реконструйовано фрагменти бастионів східного прясла четвертої оборонної лінії, яка передбачалась для захисту передмістя (рис. 3).

Таким чином, вивчення карт і планів Львова часів королівської Польщі дає цінний матеріал при реконструкційних роботах в місті, а також при плануванні археологічних досліджень. Потрібно також відзначити, що вищеперелічені матеріали стосуються лише архівів Львова, Польщі і Австрії. Доцільно було б продовжити пошук в архівах Молдови, Туреччини і Росії, армії яких теж вели військові дії на території Галичини.

1. Sawicki L. *Spis map archiwum wojennego w Wiedniu odnoszących się do ziem polskich.* – Warszawa, 1921. 2. Гаврилова Э.С. *Карта города Львова.* – Львов: ЛПИ, 1956. – 80 с. 3. Witwicki J. *Obwarowania śródmieścia Lwowa i ich przemiany do XVIII wieku* // *Kwartalnik architektury i urbanistyki.* – Warszawa, 1971. – Т. XVI. – S. 91–153. 4. Ісаєвич Я. “Альтана посеред раю”: Львів у 1582–1602 рр. // *Львів: Історичні нариси.* – Л., 1996. – С. 29–44.

5. Czerner O. *Lwów na dawnej rycinie i planie.* – Wrocław: ZNiO, 1997. – 133 s. 6. Вуйцик В. *Фортифікатори Львова // Галицька брама.* – 1998. – № 3(39). – С.27–29. 7. Іваночко У., Лінда С. *Карти і плани Львова, як джерело для досліджень просторового розвитку міста у підавстрійський період (1772–1918 рр.)* // *Історичне картознавство України: Зб. наук. праць.* – Л.–К.–Нью-Йорк, 2004. – С. 214–265. 8. Зубрицький Д. *Хроніка міста Львова.* – Л., 2002. 9. *Dzieduszycki M. Żywot Wacława Hieronima Sierakowskiego arcybiskupa lwowskiego.* – Kraków, 1868. 10. *Czolowski A. Wysoki zamek.* – Lwów, 1910. 11. *Markowski F. Niski zamek w Lwowie* // *Kwartalnik architektury i urbanistyki.* – Warszawa, 1972. – Т. XVII. – Z. 3. 12. Могитич Р. *Низький замок у Львові: до питання реконструкції первісного вигляду* // *Вісник інституту “Укрзахідпроектреставрація”.* – 2000. – Ч. 11. – С. 49–58. 13. *Papee F. Historja miasta Lwowa w zarysie.* – Lwów–Warszawa, 1924. 14. *Будуємо інакше.* – 2003. – 40 с. – Спецвипуск “Пластична панорама давнього Львова”. 15. Бевз М., Оконченко І. *Оборонний пояс Беренса. Проект чи дійсність?* // *Галицька брама.* – 1999. – № 11–12(59–60). – С. 10, 11, 16, 17.

УДК 94 (477.83/86):329.17

А.Я. Нагірняк

Національний університет “Львівська політехніка”,
Інститут гуманітарних і соціальних наук

УТВОРЕННЯ ТА ГОЛОВНІ НАПРЯМКИ ДІЯЛЬНОСТІ СІЧОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ГАЛИЧИНІ (кінець ХІХ – початок ХХ ст.)

© Нагірняк А.Я., 2005

Здійснено спробу проаналізувати феномен українського Січового руху у Галичині, зокрема прослідковано генезу цього громадсько-політичного напрямку від перших студентських “Січей” до формування Українських Січових Стрільців на початку Першої світової війни.

An attempt to analyze the phenomenon of Ukrainian Sich motion in Galichina is carried out, in particular genesis of this public and political direction from the first students “Sichs” to forming of the Ukrainian Sich shooters at the beginning of First world war is highlighted.

Дослідження історії діяльності Січових організацій займає важливе місце в українській та діаспорній історіографії. Історики зосере-

джували передусім увагу на фактологічному матеріалі, що стосувався діяльності Січових товариств і утворення Українських Січових